

Paul and the Faithfulness of God
Christian Origins and the Question of God 4
Wright, N.T.
Fortress Press, 2013

Anmeldt af **Peter V. Legarth**

Dette er Wrights magnum opus, når det gælder hans Paulus-tolkning. N.T. Wright (NTW) har skrevet en bog, som indbefattet flere forskellige indeks fylder 1660 sider. Det er lidt af en kraftpræstation fra NTW's side, selvom det skal erkendes, at bogen rummer mange gentagelser. Man kan godt undre sig over, at fremstillingen kræver så meget plads. Ifølge en anekdote har NTW ikke haft tid til at skrive kortfattet!

NTW sammenfatter i denne bog sin Paulus-tolkning. NTW har skrevet mangfoldige bøger og artikler om Paulus, men alt dette resumeres nu i denne samlede fremstilling. Titlen rummer den for NTW's Paulus-tolkning så karakteristiske formulering: *the Faithfulness of God*. Det vender jeg tilbage til.

Bogen er udgivet som nummer fire i en serie, hvor NTW skriver alle bindene. Serien har overskriften: *Christian Origins and the Question of God*. De tidligere bind er følgende: *The New Testament and the People of God* (vol 1), *Jesus and the Victory of God* (vol 2), *The Resurrection of the Son of God* (vol 3).

Bogen er inddelt i fire dele, der har overskrifterne: *Paul and His World*, *The Mindset of the Apostle*, *Paul's Theology* og *Paul in History*. Jeg vil skitsere indholdet af de respektive dele, der hver rummer adskillige kapitler. NTW's fremstilling er så omfattende, at jeg i denne anmeldelse på ingen måde kan give en udtømmende beskrivelse af den; jeg må – trods anmeldelsens omfang – begrænse mig til nogle udvalgte dele af NTW's bog. I citaterne fra bogen bevarer jeg NTW's egne kursiveringer.

I første del redegør NTW for vigtigt baggrundsmateriale for at nå til en plausibel forståelse af Paulus. I kapitel 2 omtaler NTW Paulus' relation til jødedommen. Den før-kristne Paulus tilhørte ifølge NTW Shammai-partiet. Paulus var ikke hillelit, men han modsatte sig på det tidspunkt, at man kunne være en loyal jøde under et fremmed herredømme. De hedenske herskere måtte bekæmpes – også med vold (s. 85-86). Den opfattelse havde Paulus før Damaskus-begivenheden, og den korresponderer med den kristne Paulus' opgør med kejserideologien.

Karakteristisk for jødedommen var det blandt andet, at man som jøde så sig selv som en del af Guds historie, en historie der tog sin begyndelse med Adam og Abraham og så videre. Ifølge NTW var det en udbredt opfattelse blandt jøder på Paulus' tid, at de fortsat levede i eksil, selvom de befandt sig i det hellige land. Man så frem til den endelige forløsning, hvor JHWH skulle vende tilbage til Zion og bringe eksilet til ophør (s. 114, 139-163). Jøder i Paulus' samtid var ikke af den opfattelse, at profetierne om Israels genoprettelse efter eksilet var gået i opfyldelse. De levede et sted mellem synd og genoprettelse, og dette bestemmer NTW som sagt som et fortsat eksil. NTW betoner meget stærkt denne tanke om det fortsatte eksil og påstår, at det var en dominerende forestilling i det anden tempels jødedom. Men med rette er det blevet indvendt imod NTW, at det forhold, at løfterne om det genoprettede Israel ikke er gået i opfyldelse, næppe indebærer med nødvendighed den tanke, at folket fortsat befinder sig i eksil.

En hjertesag for NTW kommer til udtryk i et langt kapitel, der omhandler kejserkulten (s. 279-348). NTW fremlægger en righoldig dokumentation for forekomsten af denne kejserkult, om end det også gøres klart, at denne kult kunne manifestere sig på mange forskellige måder i de enkelte områder af Romerriget. Ifølge NTW var den anti-imperiale retorik et vigtigt anliggende for de kristne. I mange henseender var opgøret med kejsermagten en formende og central faktor i for eksempel Paulus' tankegang. Så vidt første del af NTW's fremstilling.

Anden del har som sagt overskriften: *The Mindset of the Apostle*. NTW forklarer vigtige symboler og praksis i jødedommen: templet, omskærelsen, sabbatten, spiseforskrifter og så videre. I hvert enkelt tilfælde

skete der hos Paulus en redefinition (s. 364), idet det overordnede synspunkt var, at den kristne menighed oplevede opfyldelsen af Guds løfter til Israel (368). "Temple, Torah, Prayer, Land, Family, Battle and Scripture: a formidable array of symbolic markers, and none left untouched, all transformed, by the Pauline gospel" (375). Ifølge NTW er der her tale om en fornyelse af Moses-pagten snarere end om en radikalt ny pagt, et synspunkt som NTW gennemfører meget konsekvent. Han vil naturligvis ikke anfægte, at der er tale om en ny pagt, men han slår også igen og igen fast, at løftet om en pagtsfornyelse får sin opfyldelse i den kristne menighed. Løftet til Abraham om et land går nu i opfyldelse i hele verden.

Når det gælder imperiets symboler, noterer NTW, at der ikke hos Paulus foreligger eksplicitte opgør med kejserkulten. Men NTW følger til: "Absence of evidence, of course, is not evidence of absence" (s. 382). Det er ifølge NTW klart, at når den kristne menighed bekender Jesus som Herre, er der heri også indeholdt en kritik af kejseren.

NTW drøfter i denne sammenhæng naturligvis også Paulus' forståelse af fortællingen om Israels historie. NTW kan spore denne fortælling i for eksempel opbygningen af Romerbrevet og også i enkelte dele af dette brev, for eksempel Rom 9. Pointen er: "the Messiah and his people are the people promised to Abraham, the true-exodus people on their way to inheriting the true 'promised land', i.e. the whole renewed creation" (s. 422).

Ifølge NTW er Israel som folk kaldet til at være lys for verden; men Israel svigter denne opgave. Derfor må Jesus som Israels Messias gennemføre Israels kald: at være lys for verden og opfylde Guds løfte til Abraham om velsignelsen af alle folkeslag.

Hvad NTW på en gennemgribende måde betoner, er, at Guds løfte til Abraham er af vital betydning for Paulus. NTW anklager protestantisk teologi for generelt at overse Abraham (s. 494) og Israel og springe direkte fra syndefaldet til Jesus Kristus.

NTW beskriver igen og igen Kristus som Israel, men man kan hertil indvende, at Paulus omtaler Kristus som Adam, som den sidste Adam, men ikke som den sande israelit, som Israel. Og når Paulus omtaler Israels historie, er det vel at mærke en historie, som ikke blot når sin fuldendelse med Kristus, men ifølge Rom 11,25f har Israel også en historie efter Kristus, idet Paulus i denne tekst omtaler hele Israels frelse.

Deut 27-30 er af fundamental betydning i NTW's Paulus-tolkning. Paulus siger ifølge NTW gentagne gange til den fornyede Torah, og der er i dette tilfælde tale om en fortsættelse af Moseloven og ikke om en radikalt ny lov. Pointen for NTW er, at den nye pagt i en vis forstand er 'under Torahen', det vil sige den fornyede Torah, men jeg stiller spørgsmålstejn ved, om dette er sandt. Er det ikke snarere Paulus' opfattelse, at den gamle pagt (inkl. Torahen) er bragt definitivt til en opfyldelse og en definitiv afslutning gennem Jesus Kristus?

NTW sætter i den tredje del af fremstillingen fokus på Paulus' teologi. De vigtigste elementer i jødedommens teologi på Paulus' tid var monoteismen, udvælgelsen og eskatologien (s. 610-612). Hvert af disse tre elementer blev i den kristne menighed tolket i lyset af Messias og Ånden (s. 612).

Om monoteismen hedder det hos NTW: "The main focus of Jewish monotheism in our period, then, looked not [...] inward towards an analysis of the One God, but decidedly outward, to the relation of the One God to the world". (s. 627). Og denne monoteisme var eksklusiv; jøderne bekendte,

at der kun er denne ene Gud, og at afguder ikke er guder, men netop afguder. Den ene Guds retfærdighed vil en dag sejre; hans trofasthed vil blive åbenbaret, og alt kød vil se hans frelse. Der er dermed tale om en eskatologisk monoteisme (s. 633). Til den tid vil ethvert knæ bøje sig for JHWH og bekende hans navn.

Monoteismen bliver på forskellig vis bekræftet af Paulus. NTW skildrer i den forbindelse Jesus og monoteismen. Højkristologien synes ikke at have været til debat i de paulinske menigheder. Paulus' højkristologi bliver taget for givet i hans menigheder, og han behøver ikke at argumentere for denne kristologi. Der er altså ikke tale om en sen konstruktion.

NTW tilslutter sig også Bauckhams pointe, at de første kristne indbefattede Jesus i Guds identitet. NTW følger, at Jesus på en særlig måde blev indbefattet i "return-to-Zion theology" (s. 655). Spørgsmålet lød: Hvorledes vil det foregå, når JHWH vender tilbage til Zion, bliver konge og befrier sit folk? Svaret i Det Nye Testamente er tydeligt, siger NTW. Exodus-motivet findes i mange tekster, blandt andet Gal 4,1-11; Rom 8,1-4 og 1 Kor 8-10. Det er med andre ord tekster, der ser Jesu komme som JHWH's tilbagevenden til sit folk. NTW formulerer det på den måde: "The God who abandoned Israel at the exile, because of idolatry and sin, but who promised to return one day, as he had done in Exodus after the threat of withdrawing his 'presence', has returned at last in and as Jesus" (s. 679). Tanken om JHWH's tilbagekomst er fundamental for højkristologien i den ældste kirke: "Jesus' first followers found themselves not only (as it were) permitted to use God-language for Jesus, but compelled to use Jesus-language for the One God (s. 655).

Det er generelt vigtigt for NTW at understrege, at der hos Paulus gentagne gange er tale om en fornyelse af Moses-pagten, for eksempel i 2 Kor 3-4 (s. 724-727) eller rettere: "the Deuteronomic fulfilment / renewal" (s. 727). Men ordet *fornyelse* er efter min opfattelse ikke vel anbragt i denne sammenhæng. Paulus taler jo om Moses-pagten som en pagt, der er annulleret og ophævet, ikke blot fornyet. Når Paulus i 2 Kor 3-4 skildrer en ny pagt, drejer det sig ikke om en fornyelse af Moses-pagten, men om en ophævelse af Moses-pagten.

NTW drøfter spørgsmålet om *plight* og *solution*. Hvad kom først? Fik Paulus en erkendelse af menneskets problem og indså, at Jesus Kristus er svaret. Eller gik udviklingen den modsatte vej? Paulus kom til tro på Jesus Kristus og nåede dermed til indsigt i menneskets problem? NTW svarer: "Paul moved [...] from his original understanding of the 'plight' to a 'solution' which revealed the full dimensions of the original 'plight'" (s. 750). Som jøde kendte Paulus menneskets 'plight', men mødet med Jesus Kristus gav Paulus en fornyet indsigt i menneskets 'plight'. Det var korset, opstandelsen og Helligånden, som fik Paulus til at indse, at menneskets problem var mere alvorligt, end han havde troet tidligere. Paulus indså, at menneskets problem ikke blot var romerne, men derimod synden og døden. Kristi sejr er ikke blot over magterne, men over synden og døden (Rom 8).

I det følgende meget omfattende kapitel behandler NTW udvælgelsen, nemlig udvælgelsen til frelse, verdens redning, menneskeheds redning. Det etniske Israel spiller ifølge NTW ikke længere nogen rolle i frelsens historie. For Paulus er Israel nu de Kristus-troende, menigheden (jf. Rom 2,25-29). Der er rejst den kritik af NTW, at vi ikke hos Paulus finder den

opfattelse, at Israel skulle bringe velsignelsen til hedningerne. Israels fejl var ikke, at folket ikke bragte forløsning til hedningerne, men den var, at Israel afviste Jesus og forargedes over evangeliet (Rom 9,32). Er der hos Paulus basis for at hævde, Israel havde den opgave at bringe lys og velsignelse til verden?

NTW behandler i den forbindelse retfærdighedsbegrebet (s. 795-804). Han bestemmer Guds retfærdighed som Guds pagtstroskab. Gud er tro over for løfterne. Vigtigt for at forstå tolkningen hos NTW er udsagnet: "The purpose for which the covenant God had called Israel had been accomplished, Paul believed, through Jesus" (s. 815). Jesus var den lovede Messias, og han opfyldte Israels opgave. Gud er på den måde tro over for pagtsløfterne om at velsigne nationerne gennem Israel (s. 841).

Pagtsteologien er ifølge NTW også en vigtig tolkningsnøgle til forståelsen af de paulinske udsagn om Jesu død (Rom 3,21ff): "The covenantal perspective on election and its redefinition through Jesus the Messiah, provides the larger category within which 'juridical' and 'participationist' categories can be held together in proper Pauline relation" (846). Pagtsteologien er ifølge NTW det overordnede begreb, hvorunder de juridiske og de partipatoriske begreber hører. Svarende hertil handler retfærdiggørelse ifølge Paulus ikke primært om frikendelsen fra Guds dom, men om medlemskab af pagten, af pagtsfællesskabet. Retfærdiggørelsen besvarer spørgsmålet: Hvem er med i pagten? På linje hermed fastslår NTW, at Paulus' fremstilling i Gal 3-4 om Abraham og om Torahen i sidste ende handler om, hvilken menighed der er Abrahams arving.

Vedrørende Rom 8,31-39 betoner NTW med rette, at der hos Paulus findes både juridiske og partipatoriske udsagn om

frelsen. Ifølge NTW er begge underordnet begrebet Guds pagtstroskab; men netop denne betoning af Guds pagtstroskab er omdebatteret; er det ikke snarere Paulus' syn på Jesus Kristus og på frelsen, der er den givne tolkningsnøgle?

Retfærdiggørelsen handler altså om medlemskab af pagten. I den forbindelse understreger NTW, at når en dommer frikender en anklaget, har dette intet at gøre med dommerens egen retfærdighed, og der er slet ikke tale om, at dommerens retfærdighed overføres til den anklagede (s. 946). Tilsvarende er det forfejlet at hævde, at et menneske tilregnes en andens retfærdighed, for eksempel Kristi retfærdighed. Pointen er ikke, at et menneske skænkes Kristi retfærdighed. Paulus taler slet ikke om Kristi retfærdighed (heller ikke i 1 Kor 1,30).

NTW behandler naturligvis også Gal 2,15-4,11. Han slår fast, at Gal-brevet ikke handler om, hvorledes vi bliver frelst, men om hvordan vi som frelst skal leve sammen, jøder og hedninger. Paulus taler om specifikke problemer, ikke generelt om tro og frelse og retfærdiggørelse. Det hedder hos NTW: "the primary thing Paul wants to say in Galatians [is] *that all those who have this 'faith' belong in the same, single community eating at the same, single table*" (s. 968). Det vigtige er altså, hvorledes de troende kan opretholde bord-fællesskab, ikke hvorledes de bliver frelst fra synden – ifølge NTW (s. 969). NTW kan støtte sig til, at ord som frelse slet ikke forekommer i Gal, og der er kun få henvisninger til synd. NTW konkluderer: "The letter is about *the definition of the community as the people who are already declared to be in the right*" (s. 971). Det handler om, hvorledes de skal leve sammen.

NTW drøfter desuden tanken om Guds retfærdighed i Rom 3,21-4,25. Det hedder

om Guds retfærdighed i denne tekst: "It retains its primary scriptural meaning, which is that of God's *covenantal faithfulness*. This includes, and indeed focuses on, God's *faithful justice*, his determination to put the world to rights through putting humans to rights, and within that his faithfulness to the promises made in the Torah" (s. 996). Basis for denne læsning af Paulus er især Es 40-55.

NTW betoner Kristi nuværende herredømme over skaberværket. NTW drager heraf politiske konsekvenser (s. 1065-1066), idet han hos Paulus ser polemik imod propagandaen for kejseren i Rom. NTW siger: "Caesar was not the world's ultimate ruler" (1065). Man kan indvende, at det er tvivlsomt, om den anti-imperiale polemik er et centralt anliggende i Paulus' bekendelse til Jesus som Herre. Der er givetvis tale om et opgør med kejseren, men hvor centralt er dette opgør for Paulus?

NTW behandler i sidste del *Paul in History*. Her drøfter NTW først Paulus' forhold til kejsermagten. Der er tre gængse tolkninger: (1) Paulus var positiv over for Romerriget og drog nytte af dens fordele (Dodd, Ramsay); (2) Paulus bekæmpede kejserdømmet, direkte eller mest indirekte (Horsley, Crossan, Wright); (3) Paulus' virkelige kamp var imod åndelige magter og myndigheder; kejserdømmet var en sekundær modstander (Barclay) (s. 1272-1275). NTW opstiller en enten/eller med hensyn til relationen til kejseren: "Either the history of Rome provides the true story, with Christian faith content to shelter, as a 'permitted religion', under its banner. Or the history of Israel, climaxing in the crucified and risen Messiah, must be seen as the true story, with that of Rome, however much under the overarching divine providence, as at best a distorted parody of the truth" (s. 1281). Men man kan spørge, om

det er en dækkende beskrivelse af Paulus at opstille et så skarpt alternativ.

NTW hævder, at magter og myndigheder i Kol 2,14-15 er menneskelige magter snarere end overnaturlige magter. Men er dette sandt? Intetsteds i Kol hedder det jo, at menneskelige magter er afklædt og frataget deres magt. Tværtimod siger Paulus i Rom 13, at de har deres magt og myndighed fra Gud. Ville det overhovedet give mening for kolossenserne at sige, at Jesus Kristus havde afvæbnet de romerske magter i deres opgør med englemagter? Og i Ef 6,12 siger Paulus direkte, at kampen ikke er imod jordiske magter.

Kapitel 14 omhandler Paulus og filosofierne. I stedet for stoicismens panteisme er der hos Paulus tale en creational monoteisme. Verden er skabt af Gud og ved Guds andet jeg, Kristus. Vel er der formelle ligheder mellem Paulus og stoikerne, men i bund og grund adskiller Paulus sig fra dem. Ånden er for eksempel hos Paulus et personligt væsen, ikke blot en guddommelig gnist eller kraft.

NTW opregner forskelle og ligheder mellem Paulus og den filosofiske etik. "The point seems to be, above all, that he believes in the *rehumanizing* power of the gospel of Jesus. The gospel is not meant to make people odd or less than fully human; it is meant to renew them in their genuine, imagebearing humanness" (s. 1376).

Man kan med andre ord ikke tilpasse en jødisk eller en jøde-kristen verdensanskuelse til den hedenske, slet ikke når man taler om en korsfæstet og genopstanden Messias. Af denne årsag afviser NTW Troels Engberg-Pedersen, der tolker Paulus således, at han opererer inden for den stoiske etiks strukturer (s. 1386-1407). NTW påpeger, at man skal sammenligne centrum med centrum, ikke centrum med periferi, altså ikke periferien hos Pau-

lus med centrum hos stoikerne (s. 1386). Engberg-Pedersen mener fejlagtigt, at det centrale hos Paulus er hans antropologi og hans etiske værdier, og netop på disse punkter menes Paulus at være afhængig af stoicismen. Endvidere: Der vil i den hedenske filosofi ifølge NTW ikke være plads for det, der er centrum hos Paulus: en korsfæstet Messias som verdens frelser.

Kapitel 15 handler om Paulus' forhold til hans jødiske kontekst. "He did not see himself as founding or as establishing a new, non-Jewish movement. He believed that the message and life he proclaimed and inculcated was, in some sense, the fulfilment of all he had believed as a strict Pharisaic Jew" (s. 1408). Man kan hertil indvende, at der var eksempler på ting, som Paulus troede på som en farisæisk jøde, som han helt opgav som kristen. Der er ikke tale om, at alt, hvad han troede på som farisæisk jøde (sabbatoverholdelse, spiseforskrifter, bud om omskærelse etc.), fik sin opfyldelse hos Paulus som kristen. NTW afslører endnu en gang, at hans fokus er på den nye pagt som en fornyelse af Moses-pagten. Og det er helt klart, at Paulus som farisæisk jøde ikke troede på en korsfæstet og genopstanden Messias. Hos den kristne Paulus er der både noget nyt og noget fornyet og et korrektiv til det, som han troede på som farisæer.

Dernæst handler det om, hvorvidt Paulus også som kristen var en Torah-tro jøde (som hævdet af Nanos) (s. 1426-1443). Spørgsmålet angår altså Paulus' jødiske identitet. NTW svarer, at ændringen for Paulus var mere gennemgribende end som så. Men problemet er vanskeligt for NTW, fordi han insisterer på, at den nye pagt var en fornyelse af Moses-pagten (Deut 27-30).

NTW taler med rette om den kristne menighed som en tredje identitet (ved siden af jøder og grækere). Men NTW siger,

at det at blive medlem af menigheden betød en ny skabelse for grækeren, mens det for jøden betød en opstandelse. Men dette udsagn stemmer efter min opfattelse ikke godt overens med for eksempel 2 Kor 5,17, hvor det hedder, at den, der er i Kristus, er en ny skabning (og dette må gælde både jøden og grækeren). Og Nikodemus må jo også fødes på ny (ifølge Joh 3).

Sidste afsnit i dette kapitel omhandler Paulus' brug af Skriften (s. 1449-1471). NTW er her i vid udstrækning afhængig af Hays' *Echoes* og dennes insisteren på, at Paulus ofte har større tekstenheder i tankerne, når han bruger et citat fra en tekst i Gammel Testamente. Det er muligt, at tilhørerne ikke altid fangede sådanne pointer, men vi må acceptere, at en forfatter nogle gange siger mere, end hans tilhørere kan opfatte! Pointen er vel, at Paulus nogle gange tager hensyn til GT-tekstens kontekst, andre gange ikke. Paulus' skriftbrug kan ikke sættes på én formel.

NTW betoner i kapitel 17, at tanken om pagten er den, der bedst forklarer Paulus' tankegang og praksis: "It easily incorporates both the sense of ancient promises and turbulent intermediate histories and the sense of a sudden irruptive and unexpected [...] new messianic moment" (s. 1513). Pagtstankegangen er værdifuld, fordi den i sig indbefatter participation og en forensisk forståelse af frelsen, men det er selvsagt afgørende, om den nye pagt forstås som en fornyelse af den gamle pagt eller som en tilsidesættelse af den gamle pagt.

NTW konkluderer: "Paul stood in the middle, between Athens and Jerusalem, between the kingdom of God and the kingdoms of the world, between Philemon and Onesimus, between history and theology, between exegesis and the life of the church, between heaven and earth" (s. 1518). Så vidt NTW.

Jeg har løbende kommenteret en række af de tolkninger, som NTW fremfører, og skal ikke gentage dem her. Jeg nøjes med at nævne, at NTW's bog rummer et imponerende kildekendskab. Han bevæger sig uhindret rundt i det omfattende jødiske og græsk-romerske kildemateriale. NTW baserer sig ikke på nogle generelle og enkeltstående stikordsagtige indtryk fra denne litteratur, men han udviser et imponerende kildekendskab.

Sproget er levende og blomstrende og indeholder ofte nogle originale formuleringer, hvor NTW laver ordspil. Han er en sprogets mester, og han lader til tider fantasien få fuldt løb. Han bringer også mange gode illustrationer, der letter tilegnelsen af stoffet (fx 64-65). Det skal ikke nægtes, at NTW kan forfalde til mange gentagelser, og der er også en irriterende tendens til at tegne situationen således, at man nærmest er en tåbe, hvis ikke man deler NTW's opfattelse.

NTW skjuler ikke, at han også står i front imod evangelikale: "justification by faith' has come to mean 'justification by believing in the proper doctrine of justification', a position which, in attempting to swallow its own tail, produces a certain type of theological and perhaps cultural indigestion" (s. 42). NTW må have haft nogle meget ubehagelige konfrontationer med evangelikale kristne. Han føler sig i hvert fald kaldet til en polemik, som efter min opfattelse er ganske unødvendig og overflødig.

Mit væsentligste kritikpunkt er NTW's forståelse af den nye pagt som en fornyelse af Sinaj-pagten. NTW skriver med rette: "Torah belongs in a period of history which the Messiah's faithful death and resurrection have now brought to its appointed goal" (s. 863). Når dette er tilfældet, er det misforståeligt, når NTW taler om den nye

pagt som på en eller anden måde en fornyelse af Moses-pagten. Nej, Torahen bliver ikke fornyet; den bliver ophævet (Gal 4)! Det er uheldigt, når NTW formulerer sig på følgende måde: "Paul is differentiating between the two different routes by which these two groups came *into* the one, single family: Gentiles were brought in from the outside; Jews, already in a sense within the covenant, were renewed as such by the gift of the spirit, whose first evidence is faith" (s. 864). NTW har ret i, at jøderne i frelses-

historisk henseende har et pagtsforhold til Gud ifølge Paulus (Rom 9,4), men når det gælder frelsen, står jøderne netop ikke i et pagtsforhold til Gud. Det er forkert at formode, at jøderne blot skulle "vækkes" ved Helligånden, idet de allerede på en måde tilhørte pagten. Nej, de skulle omvendes og komme til tro på Jesus Kristus, akkurat som hedningerne. Også den fromme Nikodemus må fødes på ny! Den nye pagt i 2 Kor 3 er ikke en fornyelse af det bogstav, der dræber.